

شاخص‌های کمی و کیفی توسعه اجتماعی

محمد لشکری*

تاریخ دریافت: ۸۷/۵/۵

تاریخ پذیرش: ۸۷/۶/۷

چکیده

در شاخه‌ای از علوم اقتصادی به نام اقتصاد توسعه، برای مقایسه سطح توسعه‌یافتگی کشورها شاخص‌هایی را در نظر می‌گیرند. بعضی از این شاخص‌ها صرفاً اقتصادی است ولی برخی دیگر از شاخص‌ها توسعه اجتماعی را نیز در بر می‌گیرند.

این مقاله شاخص‌های توسعه اجتماعی را با عناوین شاخص‌های کمی، کیفی و منفی مورد بررسی قرار می‌دهد.

عمده‌ترین شاخص‌های کمی توسعه اجتماعی عبارتند از: ۱- سطح زندگی، ۲- سطح بهره‌وری، ۳- نرخ رشد جمعیت، ۴- نرخ بار تکفل، ۵- امید به زندگی در بدو تولد، ۶- نرخ باسوادی، ۷- نرخ مرگ و میر کودکان، ۸- توزیع درآمد، ۹- مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، ۱۰- نرخ پوشش انواع بیمه، ۱۱- منابع اجتماعی تولید کالا یا خدمت، ۱۲- نوآوری و خلاقیت.

عمده‌ترین شاخص‌های کیفی توسعه اجتماعی عبارتند از: ۱- آزادی انتخاب یک جامعه، ۲- آرمان‌های نوین‌سازی، ۳- خواست سیاسی، ۴- عزت نفس افراد جامعه، ۵- ثبات و امنیت.

عمده‌ترین شاخص‌های منفی توسعه اجتماعی عبارتند از: ۱- تورم، ۲- سوء تغذیه، ۳- هزینه‌های اجتماعی تولید کالا یا خدمت، ۴- وجود انواع دوگانگی، ۵- نرخ بالای معلولیت.

۱- مقدمه

مفهوم توسعه اجتماعی بسیار جامع‌تر از توسعه اقتصادی است و ایده‌ها و اهداف گسترده‌تری را دنبال می‌کند. اما این اهداف و ایده‌ها و نیز مفهوم توسعه اجتماعی به طور دقیق تعریف نشده است. ابعاد گوناگون این مفهوم مورد بحث و محل اختلافات است و بعضی از شاخص‌های آن در حال شکل‌گیری و فرموله شدن است. این مقاله در صدد است تعریفی نسبتاً جامع و کاربردی از مفهوم توسعه اجتماعی ارائه نماید و شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری درجه توسعه‌یافتگی جوامع تعریف کند. توسعه اجتماعی بیانگر پدیده بهزیستی کلیه افراد جامعه است و بهزیستی کمی و قابل اندازه‌گیری نیست. بعضی از شاخص‌های کمی وجود دارند که تا حدی بهزیستی جامعه را نشان می‌دهند. بعضی از متغیرهای کیفی نیز با روش‌های آماری و ریاضی قابلیت تبدیل به متغیرهای کمی را دارند.

در این مقاله ابتدا به تعریف اصطلاحات و مفاهیم می‌پردازیم. سپس شاخص‌های توسعه اجتماعی را در خصوصیات مشترک کشورهای در حال گذار می‌سنجیم. پس از آن شاخص‌های توسعه اجتماعی را تحت سه عنوان شاخص‌های کمی، کیفی و منفی مورد بررسی قرار می‌دهیم. نتیجه‌گیری در بخش پایانی خواهد آمد.

۲- تعاریف

۵۰

اصطلاحاتی که در این مقاله به کار رفته است صرفاً به شرح زیر مد نظر نگارنده می‌باشد:

۱- شاخص: عدد مشخص‌کننده تغییر نسبی یک متغیر در فاصله زمانی دو تاریخ یا دو نقطه (فرهنگ، ۱۳۷۴: ۳۵۵).

۲- توسعه اجتماعی: توسعه اجتماعی یکی از ابعاد اصلی پروسه توسعه و بیانگر کیفیت سیستم اجتماعی در راستای دستیابی به عدالت اجتماعی، ایجاد یکپارچگی و انسجام اجتماعی، افزایش کیفیت زندگی و ارتقاء کیفیت انسان‌ها می‌باشد (کلانتری، ۱۳۷۷: ۲۱۱).

۳- قانون بازدهی نزولی: وقتی مقادیر بیشتری از نهاد متغیر به نهاد ثابت اضافه می‌شود تولید نهایی این عامل متغیر کاهش خواهد یافت (پژویان، ۱۳۷۶: ۱۱۱).

۴- بهره‌وری: رابطه بین مقدار ستاده و مقدار نهاد به کار رفته برای تولید آن ستاده است (معاونت اقتصادی ...، ۱۳۷۴: ۱۷).

ستاده

بهره‌وری =

نهاد

- ۵- نرخ رشد جمعیت: میزان رشد یک جمعیت مشخص در طی یک سال (تودارو، ۱۳۶۶: ۸۹۶).
- ۶- بار تکفل: بخشی از کل جمعیت یک کشور که در گروه‌های سنی زیر ۱۵ سال و ۶۴ سال به بالا قرار دارند و از لحاظ اقتصادی غیر مولدند (همان: ۸۴۷).
- ۷- نرخ مرگ و میر کودکان: تعداد مرگ و میر کودکان بین ۰ تا ۴ سال در هر ۱۰۰۰ نفر کودک واقع در همان سنین در یک سال مشخص (همان: ۸۴۰).
- ۸- سطح زندگی: میزان ارضای خواست‌های مادی و معنوی شخص، خانواده و یا گروهی از مردم را سطح زندگی می‌گویند (همان: ۸۸۰).
- ۹- بیکاری پنهان: وضعی است که در آن کارگران به ظاهر در اشتغال کامل ولی غیرمولدند (همان: ۸۶۸)،
به عبارت دیگر افراد در غیر شغل تخصصی خود شاغلند.
- ۱۰- طب درمانی: نوعی از خدمات پزشکی که به جای پیشگیری از بیماری تأکید بر درمان دارد. این نوع خدمات نیاز به شمار وسیع کلینیک‌ها و بیمارستان‌ها دارد.
- ۱۱- طب پیشگیری: مراقبت‌های پزشکی که از طریق مصون‌سازی و آموزش‌های بهداشتی تأکید بر پیشگیری از بیماری‌ها دارد.

۳- شاخص‌های توسعه اجتماعی در مقابل خصوصیات مشترک کشورهای در حال گذار
در کتاب‌های اقتصاد توسعه ویژگی‌های مشترکی برای کشورهای در حال گذار ذکر می‌شود که عمده‌ترین آنها عبارتند از:

۱-۳ سطح پایین زندگی

در کشورهای در حال گذار سطح عمومی زندگی اکثریت مردم بسیار پایین است. این ویژگی از نظر کمی و کیفی به شکل درآمدهای پایین (فقر)، مسکن ناکافی، فقر بهداشتی، محدودیت یا فقدان آموزش و پرورش، نرخ بالای مرگ و میر کودکان، پایین بودن امید به زندگی در بدو تولد و ناچیز بودن بازدهی نیروی کار نمود می‌یابد.

۲-۳ سطح پایین بهره‌وری

بر اساس قانون بازدهی نزولی ریکاردو، سطح پایین بهره‌وری نیروی کار می‌تواند نتیجه فقدان شدید عامل مکمل تولید مانند سرمایه مادی یا مدیریت مجرب باشد.

۳-۳ نرخ بالای رشد جمعیت و بار تکفل

به طور کلی نرخ زاد و ولد در کشورهای در حال گذار حدود ۳/۵ تا ۴ درصد است (همان: ۸۹). نرخ مرگ و میر نیز در کشورهای در حال گذار نسبت کشورهای پیشرفته بالاست. ولی به دلیل بهبود شرایط بهداشتی و کنترل بیماری‌های اساسی مسری، تفاوت بین نرخ مرگ و میر در کشورهای توسعه یافته و در حال گذار بسیار کمتر از تفاوت بین نرخ زاد و ولد در این دو گروه کشورهاست. نرخ بالای زاد و ولد در کشورهای در حال گذار موجب افزایش بار تکفل می‌شود و نهایتاً درآمد سرانه را کاهش می‌دهد.

۳-۴ سطح بالا و فزاینده بیکاری و کم کاری

در کشورهای در حال گذار استفاده ناکافی از نیروی کار به دو صورت نمودار می‌شود. شکل اول کم کاری است یعنی افراد در مناطق شهری و روستایی کمتر از آنچه توانایی دارند کار می‌کنند. شکل دوم بیکاری آشکار است یعنی افرادی که مایل و قادر به کارند ولی برای آن‌ها هیچ شغل مناسبی وجود ندارد. نرخ بیکاری در کشورهای در حال گذار به حدود ۳۰ درصد نیروی کار این کشورها بالغ می‌شود (همان: ۹۱).

۳-۵ تحت سلطه بودن، وابستگی و آسیب پذیری در روابط بین المللی

وابستگی فزاینده کشورهای در حال گذار به اقتصاد کشورهای ثروتمند از لحاظ جریان‌های ارزی آخرین خصوصیت مشترک این گروه از کشورهاست. عامل مهمی که به تداوم سطح پایین زندگی، بیکاری فزاینده و نابرابری رو به رشد درآمدها کمک می‌کند توزیع بسیار نابرابر قدرت اقتصادی و سیاسی بین کشورهای ثروتمند و فقیر است.

کشورهای در حال گذار عمدتاً تحت سلطه کشورهای توسعه یافته‌اند و نیروهای متخصص آن‌ها به کشورهای توسعه یافته مهاجرت می‌نمایند. اثر عمده همه این عوامل، ایجاد وضعیت آسیب پذیری در کشورهای توسعه نیافته است بدین معنی که نیروهایی که عمدتاً از کنترل خارج است می‌تواند نقش مهمی در توسعه اجتماعی این کشورها داشته باشد.

۴ - شاخص‌های توسعه اجتماعی

در برابر هر یک از ویژگی‌های مشترک کشورهای در حال گذار می‌توان یکی از شاخص‌های توسعه اجتماعی را معرفی نمود.

۴-۱ سطح بالای زندگی

در مقابل ویژگی اول، می‌توان سطح بالای زندگی از نظر کمی و کیفی را که به صورت درآمدهای بالا (برای تمام طبقات اجتماعی)، مسکن مناسب، بهبود وضعیت بهداشتی، فراهم بودن آموزش و پرورش برای همه، نرخ بسیار پایین مرگ و میر، بالا بودن امید به زندگی در بدو تولد، و بالا بودن بازدهی نیروی کار نمود می‌یابد به عنوان نخستین شاخص توسعه اجتماعی ذکر نمود.

۴-۲ سطح بالای بهره‌وری

چنانچه با تغییر یکی از عوامل اصلی سرمایه‌گذاری مانند پس‌انداز، عوامل مکمل تولید، مانند سرمایه‌افزایش باید بهره‌وری نیروی کار بالا می‌رود و در دوره بعد، درآمد نیز که حاصل بهره‌وری است افزایش می‌یابد، با افزایش درآمد؛ پس‌انداز، سرمایه‌گذاری و نهایتاً تولید اجتماعی افزایش می‌یابد.

۴-۳ نرخ پایین رشد جمعیت و بار تکفل

کاهش نرخ رشد جمعیت و بار تکفل سبب می‌شود که درآمد حاصل از رشد بین جمعیت کمتری توزیع گردد. در نتیجه، جمعیت کمتر از رفاه بیشتر برخوردار خواهد شد. همچنین پایین بودن نرخ رشد جمعیت فرصت کافی در اختیار برنامه‌ریزان قرار خواهد داد تا امکانات رفاهی را برای تمام جمعیت فراهم نمایند.

۴-۴ سطح بالای اشتغال و نبود انواع بیکاری

مشکل اصلی کشورهای در حال گذار بیکاری و عدم اشتغال بخشی از نیروی فعال است. برنامه‌ریزی‌های آموزشی، اقتصادی و اجتماعی باید به گونه‌ای باشند که تعداد فرصت‌های شغلی جدید حداقل برابر با تعداد افراد آماده به کار باشد. رشته‌های تحصیلی باید به گونه‌ای طراحی شوند که افراد تحصیل‌کرده بتوانند در کمترین زمان ممکن شغل مناسبی در شأن اجتماعی خود پیدا کنند سطح بالای اشتغال موجب افزایش درآمد افراد و در نتیجه درآمد ملی و نهایتاً درآمد سرانه کشور می‌گردد. درآمد سرانه یکی از شاخص‌های توسعه اجتماعی است.

۴-۵ استقلال و تأثیرگذاری در روابط بین‌المللی

کشورهای در حال گذار می‌توانند با متشکل کردن نیروهای خود از نظر اقتصادی به نوعی

خود اتکایی دسته‌جمعی دست یابند. چنین همکاری می‌تواند قدرت چانه‌زنی مشترک کشورهای در حال گذار را تقویت کند و آن‌ها را در روابط اقتصادی بین‌المللی تأثیرگذار سازد.

۵- شاخص‌های توسعه اجتماعی از نگاهی دیگر

شاخص‌های توسعه اجتماعی را می‌توان به دو گروه شاخص‌های کمی و کیفی تقسیم کرد.

۱-۵ شاخص‌های کمی توسعه اجتماعی

عمده‌ترین شاخص‌های کمی توسعه اجتماعی که قابل اندازه‌گیری می‌باشند از این قرارند:

۱-۱-۵ اشتغال کامل

منظور از اشتغال کامل وضعی است که در آن هرکس قادر و مایل باشد بتواند شغل مناسبی برای خود به دست آورد و نرخ بیکاری کمتر یا مساوی حداقل سطح مطلوب مثلاً ۲ درصد باشد. البته یادآور می‌شود که در شرایط اشتغال کامل هرکس باید در شغل تخصصی خود کار کند و در تولید اجتماعی، متناسب با تجربه و تخصص خود مؤثر باشد. به عبارت دیگر، در اشتغال کامل نرخ بیکاری پنهان نیز بسیار پایین است.

۲-۱-۵ تولید (درآمد) سرانه

از تقسیم کل تولید (درآمد) ناخالص ملی بر کل جمعیت، تولید (درآمد) سرانه به دست می‌آید. از درآمد سرانه اغلب به عنوان شاخص سطح زندگی و توسعه استفاده می‌شود. البته این شاخص کاملاً رسا نیست. زیرا نمایانگر چگونگی توزیع درآمد و مالکیت دارایی‌ها که بخشی از آن ایجاد درآمد می‌کند، نیست.

۳-۱-۵ نوآوری و خلاقیت

کاربرد اختراعات و روش‌های جدید تولید در فعالیت‌های مربوط به تولید و همچنین معرفی محصولات جدید از دیگر شاخص‌های توسعه اجتماعی است. گذشته از آن نوآوری‌ها شامل معرفی روش‌های جدید اجتماعی و نهادی برای سازمان‌دهی و مدیریت متناسب با راه‌های جدید انجام فعالیت‌های اقتصادی اجتماعی هم می‌شود.

۴-۱-۵ سطح بالای زندگی

اگر افراد تنها قادر به تأمین حداقل مواد غذایی، مسکن و پوشاک خود باشند گفته می‌شود که سطح زندگی آنان بسیار پایین است. از طرف دیگر اگر آنان از تنوع بیشتری در غذا، مسکن، پوشاک و خدمات دیگر، نظیر بهداشت خوب، آموزش، فراغت و غیره برخوردار باشند به طور نسبی از سطح زندگی بالاتری برخوردارند.

۵-۱-۵ امید به زندگی در بدو تولد

منظور از امید به زندگی در بدو تولد تعداد سال‌هایی است که انتظار می‌رود کودک بعد از تولد زندگی کند، با توجه به خطرهای مرگ و میر که برای گروه‌های مختلف سنی جمعیت اتفاق می‌افتد (همان: ۸۸۰).

بدیهی است هر چه امید به زندگی در بدو تولد بیشتر باشد رفاه اجتماعی و به دنبال آن توسعه اجتماعی بیشتر خواهد بود در ضمیمه ۱، سری زمانی امید به زندگی از سال ۱۳۳۸ تا ۱۳۸۶ ذکر شده است.

۶-۱-۵ نرخ باسوادی

نرخ باسوادی عبارت است از درصد افراد ۶ سال و بالاتر از ۶ سال که قادر به خواندن و نوشتن هستند. هر چه جمعیت باسواد بیشتر باشد رفاه جامعه و سطح توسعه اجتماعی بیشتر خواهد بود زیرا افراد باسواد از حق و حقوق شهروندی خود مطلع بوده و خواهان رفاه بیشتر هستند.

۷-۱-۵ وجود کالاهای ضروری برای همه

کالاهای ضروری کالاهایی هستند که ادامه زندگی شایسته بدون آن‌ها ممکن نیست مانند غذا، پوشاک، مسکن، حمایت و مراقبت‌های پزشکی (همان: ۸۸۸). این کالاها اقلامی هستند که برای یک زندگی خوب لازم است دسترسی همه افراد جامعه به این گروه از کالاها یکی دیگر از شاخص‌های توسعه اجتماعی محسوب می‌شود.

۸-۱-۵ نرخ پایین رشد جمعیت

هر چه نرخ رشد جمعیت کمتر باشد، کیفیت نیروی انسانی بالاتر می‌رود، محصول تولید شده و درآمد حاصل از رشد به شکل عادلانه‌تری بین جمعیت توزیع می‌گردد. بدین ترتیب رفاه افراد جامعه بالاتر می‌رود.

۵-۱-۹ نرخ پایین مرگ و میر کودکان

هر چه میزان مرگ و میر کودکان زیر ۴ سال کمتر باشد رفاه اجتماعی افزایش می‌یابد چون یکی از دلایل اصلی تولید مثل زیاد عدم اطمینان از زنده ماندن تمام کودکان تولد یافته است.

۵-۱-۱۰ هزینه‌های بهداشت و درمان

هر چه هزینه‌های بهداشت یعنی طب پیشگیری برای مصون سازی در مقابل بیماری‌ها بیشتر و هزینه‌های درمان کمتر باشد جامعه مرفه‌تر می‌باشد در نتیجه سطح توسعه اجتماعی بالاتر می‌رود.

۵-۱-۱۱ منافع اجتماعی تولید کالاها و خدمات

منافع حاصل شده یا در دسترس کل اجتماع در مقابل منافع شخصی افراد، از جمله حمایت و امنیت که توسط نیروهای انتظامی فراهم می‌شود، صرفه جویی‌های خارجی ناشی از نظام مؤثر عرضه خدمات بهداشتی، اثرات وسیع و گسترده منافع یک جمعیت با سواد (همان: ۹۰۹). هرچه منافع اجتماعی تولید یک کالا یا خدمت بیشتر از منافع خصوصی آن باشد درجه توسعه اجتماعی بالاتر است.

۵-۱-۱۲ توزیع درآمد به صورت عادلانه

توزیع درآمدها معنی سهم عوامل تولید یا سهم بخش‌های مختلف اقتصادی از درآمد حاصل از تولید است. توزیع درآمد را از روش‌های مختلف اندازه‌گیری می‌نمایند. از جمله توزیع درآمد بر حسب ابعاد گروه‌های درآمدی، توزیع درآمد مبتنی بر عوامل تولید، توزیع مقدراری درآمد، توزیع درآمد از طریق منحنی لورنز، توزیع درآمد از طریق محاسبه ضریب جینی. هر چه توزیع درآمد در یک جامعه عادلانه‌تر صورت گیرد درجه توسعه اجتماعی آن جامعه بالاتر است.

۵-۱-۱۳ شاخص توسعه انسانی

این شاخص میانگین موفقیت‌های هر کشور را در سه بعد اصلی توسعه انسانی یعنی طول عمر، دانش و سطح مطلوب زندگی برآورد می‌کند. شاخص توسعه انسانی شاخصی است ترکیبی با سه متغیر میانگین عمر، دستیابی به آموزش (سوادآموزی بزرگسالان و ترکیب نام نویسی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی و متوسطه) و تولید ناخالص داخلی سرانه (بولتن UNDP).

۵-۱-۱۴ نرخ مشارکت در فعالیت های اجتماعی

نسبت تعداد افرادی که در فعالیت های اجتماعی و سیاسی مشارکت می نمایند به جمعیتی که در سن فعالیت قرار دارند (۱۵ سال به بالا) و با محدودیتی برای فعالیت های اجتماعی روبرو نیستند نرخ مشارکت در فعالیت های اجتماعی را به دست می دهد. به طور معمول هر چه نرخ مشارکت مردم در فعالیت های اجتماعی و سیاسی مانند انتخابات ریاست جمهوری، انتخابات مجلس شورای اسلامی، انتخابات مجلس خبرگان رهبری، انتخابات شوراها، عضویت در احزاب سیاسی و صنفی، و سایر فعالیت های سیاسی اجتماعی بیشتر باشد کشور به لحاظ اجتماعی توسعه یافته تر تلقی می گردد. زیرا نظارت مردم بر مسئولان اجرایی افزایش می یابد و در نتیجه فعالیت های اجرایی کشور مسیر صحیح تری را طی می کند. در صورت کاهش مشارکت مردم در فعالیت های فوق یا جامعه به سمت جدایی حکومت از مردم می رود و یا توسعه اجتماعی مسیر دیگری را طی می کند که نتایج آن قابل پیش بینی نیست.

۵-۱-۱۵ معیار تقویت جنسیتی

این معیار نشانگر آن است که آیا زنان می توانند فعالانه در زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شرکت کنند یا نه؟ معیار تقویت جنسیتی بر مشارکت استوار است و به ارزیابی نابرابری جنسی در عرصه های کلیدی مشارکت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و تصمیم گیری ها نظر دارد.

۵-۱-۱۶ نرخ پوشش بیمه های درمانی و بازنشستگی

بیمه های تأمین اجتماعی، درمانی و بازنشستگی جمعیت، موجب تأمین هزینه های درمانی و درآمد دوران بیکاری و بازنشستگی می گردد. هر چه نسبت افراد تحت پوشش انواع بیمه بیشتر باشد درجه توسعه اجتماعی کشور بالاتر خواهد بود.

۵-۲ شاخص های کیفی توسعه اجتماعی

معایب موجود در اندازه گیری درآمد ملی سرانه و درآمد ناخالص ملی به مثابه معیار مشخص کننده رفاه اجتماعی، گروهی از اقتصاددانان را بر آن داشت تا در صدد استفاده از شاخص های کیفی اجتماعی برای تعیین رفاه اجتماعی برآیند. معیارهای رفاه اجتماعی عبارتند از بهداشت، تغذیه، آموزش و پرورش، اشتغال، شرایط کار، مصرف مواد حیاتی، حمل و نقل، مسکن، استفاده از تسهیلات زندگی روزمره، لباس، گسترش قوه ابتکار، تفریحات

سالم و امنیت اجتماعی (قره‌باغیان، ۱۳۷۰، ج ۱۳: ۱). تمام این معیارها بر تغییرات کیفی در روند توسعه اجتماعی تأکید دارند. عمده‌ترین شاخص‌های کیفی توسعه اجتماعی که تقریباً قابل اندازه‌گیری نیستند عبارتند از:

۵-۲-۱ آزادی انتخاب یک جامعه

جامعه‌ای که برای برآوردن خواسته‌هایش راه‌حل‌های مختلفی در اختیار دارد از آزادی انتخاب برخوردار است (تودارو، ۸۶۴: ۱۳۶۶). افزایش تنوع کالاها و خدمات، ایجاد فرصت‌های متنوع و متناسب شغلی برای فارغ‌التحصیلان رشته‌های مختلف تحصیلی و تنوع بخش‌های مطمئن برای سرمایه‌گذاری افرادی که به بخشی از درآمد خود نیاز ندارند همگی موجب توسعه اجتماعی می‌گردد.

۵-۲-۲ آرمان‌های نوسازی

این آرمان‌ها که برای رشد پایدار اقتصادی اجتماعی لازم است شامل منطقی بودن، برنامه‌ریزی اقتصادی اجتماعی، برابری اقتصادی اجتماعی و نمادها و برداشت‌های اصلاح شده می‌گردد عبارتند از:

۱- اراده سیاسی

منظور از اراده سیاسی، تصمیم‌های قاطعانه، آگاهانه، هدف‌دار و مستقل، نتیجه‌گیری‌ها و انتخاب‌های مشخص مقام‌های سیاسی مملکت در زمینه‌هایی نظیر از بین بردن نابرابری، فقر و بیکاری از طریق اصلاحات مختلف در ساخت‌های اجتماعی، اقتصادی و نهادی است (همان: ۸۹۵). فقدان اراده سیاسی اغلب یکی از مهم‌ترین موانع توسعه و دلیل عمده شکست بسیاری از برنامه‌های توسعه اجتماعی است.

۲- عزت نفس

هر جامعه، هنگامی که نظام‌ها و نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی‌اش در جهت افزایش احترام، ارتقای شأن، کمال، خودتصمیمی و غیره باشد از عزت نفس بیشتری بهره‌مند می‌شود. ایجاد شرایطی که موجب رشد عزت نفس مردم شود و مردم به خود و جامعه خود احترام بگذارند و به آزادی خود و دیگران احترام بگذارند و بتوانند عقاید مخالف خود را تحمل نمایند سبب ارتقای سطح توسعه اجتماعی می‌گردد. ژان ژاک روسو می‌گوید: «من دشمن تو و دشمن عقاید توام ولی حاضر جانم را فدا کنم تا تو عقیده‌ات را ابراز کنی.»

۳- ثبات و امنیت جامعه

ثبات و امنیت به عنوان بستر اصلی هرگونه فعالیت مثبت اقتصادی و اجتماعی، مورد تأکید و عنایت ویژه کلیه مکتب‌ها و مسلک‌هاست. تاریخ سیاسی ایران در متجاوز از ۲۵ قرن نشان می‌دهد که فقدان ثبات و امنیت عنصر کلیدی عقب افتادگی و واپس ماندگی تاریخی کشورمان است. تحلیل‌های تاریخی به وضوح بیانگر آن است که هرگاه گستره و عمق ناامنی در کشور محدود شده است شاهد پیشرفت و آبادانی بوده‌ایم (مؤمنی، ۱۳۷۴: ۲۵).

۶- شاخص‌های منفی توسعه اجتماعی

شاخص‌هایی که در زیر می‌آیند تأثیر منفی بر توسعه اجتماعی دارند:

۱- تورم

افزایش بی‌رویه سطح عمومی قیمت‌ها در یک دوره طولانی را تورم گویند. تورم می‌تواند

ناشی از:

۱- فشار تقاضا

۲- فشار هزینه

۳- ساختار اقتصادی باشد.

تورم آثار منفی زیر را ایجاد می‌نماید:

۱- غنی را غنی‌تر و فقیر را فقیرتر می‌سازد و شکاف بین طبقات مختلف اجتماعی را

بیشتر می‌کند.

۲- موجب ناکارایی سیستم اقتصادی اجتماعی می‌گردد.

۳- بر گروه‌های خاص جامعه و بر برنامه ریزان و مدیران اجرایی فشارهای اجتماعی وارد

می‌آورد.

۲- سوء تغذیه

اختلال سلامت به دلیل تغذیه ناکافی یا نامناسب را که اغلب بر حسب متوسط مصرف

پروتئین در روز اندازه‌گیری می‌شود سوء تغذیه گویند (تودارو، ۸۸۲: ۱۳۶۶). سوء تغذیه

افراد جامعه نشان دهنده پایین بودن سطح توسعه اجتماعی است.

۳- هزینه‌های اجتماعی تولید کالاها و خدمات

هزینه‌هایی که بر اثر یک تصمیم اقتصادی اجتماعی، اعم از دولتی یا خصوصی به اجتماع

تحمیل می‌شود. در مواردی که زیان‌های خارجی ناشی از تولید (مانند آلودگی هوا) یا مصرف (مانند مواد الکلی) وجود دارد معمولاً هزینه‌های اجتماعی از هزینه‌های خصوصی بیشتر است و چنانچه محاسبات بر مبنای هزینه خصوصی صورت گیرد سبب تخصیص نادرست منابع خواهد شد.

۴- وجود انواع دوگانگی

دوگانگی عبارتست از وجود دو موقعیت یا پدیده در کنار هم (یکی مطلوب و دیگری نامطلوب) مانند فقر شدید و وفور نعمت، بخش‌های مدرن و سنتی اقتصادی، رشد و رکود، تعداد معدود تحصیل‌کرده و توده بیسواد (همان: ۸۴۹). دوگانگی در حقیقت وجود دو شیوه تولید و دو شیوه زندگی در یک زیر مجموعه اقتصادی اجتماعی است. البته در کشورهای در حال گذار چندگانگی وجود دارد که برای راحتی دوگانگی نامگذاری شده است.

۵- عدم اطمینان

وضعی است که در آن، احتمال به دست آوردن نتیجه یا نتایج یک اتفاق ناشناخته است؛ از همین رو احتمال تعداد زیادی نتیجه وجود دارد که به هیچ کدام نمی‌توان یک احتمال عینی نسبت داد.

۶- فقر

با گذشت هر سال در جهان اختلاف درآمد بین ثروتمندان و فقرا بیشتر می‌شود. محبوب الحق پاکستانی می‌گوید «به ما یاد داده شد که در فکر تولید ناخالص ملی باشیم زیرا تولید ناخالص ملی خود مسأله فقر را حل خواهد کرد. اکنون اجازه دهید که این روند را معکوس کنیم. به فکر فقر باشیم چون فقر مسأله تولید ناخالص ملی را هم حل خواهد کرد (محبوب الحق، ۷: ۱۹۸۰). در جامعه‌ای که فقر گسترده باشد درجه توسعه اجتماعی پایین‌تر خواهد بود.

۷- نرخ معلولیت ذهنی و جسمی

معلولیت ذهنی یعنی این‌که فرد از لحاظ بهره‌هوشی، تکلم و انتقال مفاهیم نسبت به متوسط همسالان خود پایین‌تر باشد. معلولیت جسمی به ناتوانی بعضی از اعضاء بدن اطلاق می‌گردد. هر چه نرخ انواع معلولیت‌ها بیشتر باشد سطح توسعه اجتماعی پایین‌تر است.

۸- میزان آلودگی محیط زیست

آلودگی محیط زیست شامل آلودگی هوا در نتیجه حرکت وسایط نقلیه موتوری دودزا و کارخانه‌های دودزا، آلودگی آب‌های جاری توسط تولیدکنندگان و افراد جامعه، دفع نامطلوب زباله و تولید صداهای نامطلوب می‌باشد که آثار روانی اجتماعی آن بر جمعیت موجب ایجاد انواع بیماری‌های جسمی و روانی می‌گردد. هر چه محیط زیست آلوده‌تر باشد سطح توسعه اجتماعی پایین‌تر خواهد بود.

۷- نتیجه

هر جامعه‌ای که در جهت توسعه اجتماعی تلاش می‌کند باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند تا شاخص‌های کمی و کیفی توسعه اجتماعی را تقویت و شاخص‌های منفی را تضعیف نماید گاهی افزایش شاخص‌های مثبت و کاهش شاخص‌های منفی با هم در تعارض قرار می‌گیرد که در این صورت باید با توجه با شرایط زمان و مکان اولویت مهم‌تر را انتخاب نمود.

منابع فارسی:

- پژویان، جمشید، اقتصادخرد، تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۷۶.
- تودارو، مایکل؛ توسعه اقتصادی در جهان سوم؛ ترجمه غلامعلی فرجادی؛ جلد دوم، چاپ اول، وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۶.
- تودارو، مایکل؛ توسعه اقتصادی در جهان سوم؛ ترجمه غلامعلی فرجادی؛ چاپ ششم، مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی، ۱۳۷۷.
- فرهنگ، منوچهر، فرهنگ علوم اقتصادی، تهران: نشرالبرز، ۱۳۷۴.
- قره‌باغیان مرتضی، اقتصاد رشد و توسعه، جلد اول، تهران: نشرنی، ۱۳۷۰.
- کلانتری، خلیل، «مفهوم و معیارهای توسعه اجتماعی» اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۳۲-۱۳۱، مرداد و شهریور، ۱۳۷۷.
- معاونت اقتصادی و برنامه‌ریزی بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، مفاهیم اساسی بهره‌وری، تهران، ۱۳۷۴.
- مؤمنی، فرشاد، کالبد شکافی یک برنامه توسعه، تهران: مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۴.

منابع لاتین:

- Mahbub ul Hag (1980), Employment and Income Distribution in the 1970 'S: A new perspective Development Digest, October, P.7 .

تصمیمه ۱- سری زمانی بهداشت و سلامت (شاخص سال های امید به زندگی)

سال	امید به زندگی (سال)	سال	امید به زندگی (سال)
۱۳۳۸	۴۷.۸	۱۳۶۲	۶۰.۴
۱۳۳۹	۴۸.۲	۱۳۶۳	۶۱.۱
۱۳۴۰	۴۸.۶	۱۳۶۴	۶۱.۸
۱۳۴۱	۵۰.۰	۱۳۶۵	۶۲.۵
۱۳۴۲	۵۰.۴	۱۳۶۶	۶۳.۲
۱۳۴۳	۵۰.۸	۱۳۶۷	۶۴.۸
۱۳۴۴	۵۱.۲	۱۳۶۸	۶۴.۴
۱۳۴۵	۵۱.۸	۱۳۶۹	۶۵
۱۳۴۶	۵۲.۵	۱۳۷۰	۶۵.۶
۱۳۴۷	۵۳	۱۳۷۱	۶۶.۳
۱۳۴۸	۵۳.۶	۱۳۷۲	۶۶.۷
۱۳۴۹	۵۴.۱	۱۳۷۳	۶۷.۱
۱۳۵۰	۵۴.۷	۱۳۷۴	۶۷.۵
۱۳۵۱	۵۵.۳	۱۳۷۵	۶۷.۹
۱۳۵۲	۵۵.۷	۱۳۷۶	۶۸.۴
۱۳۵۳	۵۶.۲	۱۳۷۷	۶۸.۷
۱۳۵۴	۵۶.۷	۱۳۷۸	۶۹.۱
۱۳۵۵	۵۷.۳	۱۳۷۹	۶۹.۵
۱۳۵۶	۵۷.۸	۱۳۸۰	۶۹.۹
۱۳۵۷	۵۸.۳	۱۳۸۱	۷۰.۳
۱۳۵۸	۵۸.۵	۱۳۸۲	۷۰.۵
۱۳۵۹	۵۸.۹	۱۳۸۳	۷۰.۸
۱۳۶۰	۵۹.۳	۱۳۸۴	۷۱.۳
۱۳۶۱	۵۹.۷	۱۳۸۵	۷۱.۹
		۱۳۸۶	۷۲.۵

مأخذ: سعید صالح محمود رباطی (۱۳۸۸)، پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان تعیین عوامل مؤثر بر بهره وری کل و عوامل تولید و عامل تکنولوژی در اقتصاد ایران (۱۳۴۶-۱۳۳۸)، دانشگاه پیام نور